

Marie TOŠNEROVÁ – Miroslava KVĚTOVÁ, Paměť měst. Narativní prameny k dějinám Prahy, Českých Budějovic a Litoměřic do roku 1800, Praha, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky 2019 (= Studie o rukopisech Monographia, svazek XXII), 430 s., ISSN 1804-0101, ISBN 978-80-88304-21-0.

Monografie se soustředí na městskou historiografii před rokem 1800 a vychází z vlastních výzkumů obou autorek, zejména z jejich disertačních prací. V názvu jsou sice zdůrazněna tři velká a významná česká královská města (Praha, Litoměřice, České Budějovice), na něž autorky přednostně zaměřují svou pozornost, nicméně zejména úvodní kapitoly se geografickým vymezením nenechávají zcela ovlivnit a přinášejí řadu cenných, především komparativních poznatků a údajů také o dalších městech, a to bez ohledu na jejich velikost a význam, a o jejich „historickém sepisování“.

Kniha je logicky rozčleněna do tří částí. První z nich, zaměřená na městskou historiografii, představuje zevrubný teoretický úvod do studované problematiky. Druhá část podává ve třech podkapitolách detailní rozbor situace v Praze, Českých Budějovicích a Litoměřicích. Třetí část je pak tvořena 191 obsáhlými a podrobně zpracovanými hesly, jež poskytují citace a další nezbytné informace o dochovaných i nedochovaných (deperditních) historiografických spisech k dějinám všech tří uvedených měst. Součástí knihy je obsáhlý soupis pramenů i literatury vzniklé k danému tématu, ve kterém nechybí ani odkazy na relevantní internetové zdroje.

V první části knihy obě autorky seznamují čtenáře se vznikem a zpřístupňováním městských narativních pramenů i s vývojem městské historiografie od jejích prvopočátků až do roku 1800. Věnují se také otázce, jak se vlivem dobových událostí, proměn ideologie i nových uměleckých a literárních stylů měnilo její zaměření, způsoby práce a v neposlední řadě i pohled autorů těchto sepsání na město a jeho dějiny. Jde o důležité a velmi pečlivě zpracované přehledově pojaté pojednání, které přibližuje i metody a postupy při zkoumání tohoto typů pramenů. Domnívám se, že se patrně právem stane inspiračním zdrojem pro další podobně zaměřené studie. Drobná chyba (či spíše neopravený překlep) se vyskytuje na s. 75, neboť *Societas eruditorum incognitorum in terris Austriacis* nebyla v Olomouci založena v roce 1841, ale o sto let dříve.

Druhá část je svodem mnoha nových, velmi cenných a důležitých poznatků k historiografii tří vybraných měst. Podkapitoly o Praze a Českých Budějovicích jsou vlastně dvě malé samostatné monografie uvnitř citované knihy. Jde o velmi zevrubné studie o narativních pramenech k dějinám pražské aglomerace i Českých Budějovic. Praha je podchycena v pramenech od nejstarších zmínek z doby raného středověku přes zprávy středověkých kronikářů a díla humanistických učenců z předbělohorské doby až po práce z pera autorů z éry baroka a osvícenství. Po stručném shrnutí dějin souměstí jsou v chronologickém pořadí rozebrány jednotlivé spisy. Navíc je přehledně shrnuto i zpřístupňování těchto děl badateli z 19. a 20. století. V podkapitole o Českých

Budějovicích je zvolen obdobný postup. Po přehledu nejdůležitějších událostí z dějin města následuje analýza nejstarších záznamů a zpráv dochovaných od počátku 14. století. Zevrubně jsou analyzovány především raně novověké spisy od 16. až do počátku 19. století, opět včetně jejich zpracování a zpřístupňování různými badateli až do současnosti. Podkapitola o Litoměřicích tuto část knihy uzavírá precizní analýzou historiografických děl o tomto městě. I zde je čtenář v stručném přehledu seznámen s místními ději. Poté následuje rozbor jednotlivých spisů. Odstavec je věnován rovněž významu litoměřického biskupství pro raně novověkou městskou historiografii. Také tuto kapitolu uzavírá stručná pasáž o badatelích, kteří se ujali zpřístupňování analyzovaných děl.

Samostatné zhodnocení si zaslouží třetí část knihy obsahující katalogový soupis narativních pramenů, třebaže autorky konstatují, že právě soupisové práce bývají mnohdy nedoceňovány, ačkoliv jde o záležitost náročnou, pracnou, složitou a především ve své finální podobě velmi užitečnou a využívanou. Nejsem na pochybách, že stejně badateli využívaným se stane i předložený soupis. Také tato část je rozdělena do tří menších oddílů. Pod záznamy č. 1–101 čtenář nalezne informace o spisech s pražskou tematikou, pod záznamy č. 102–146 figurují údaje o českobudějovických pramenech, a pod č. 147–191 se nacházejí informace ke spisům o Litoměřicích. Struktura všech záznamů je jednotná a je důsledně dodržena s výjimkou rukopisů, které byly zpřístupněny v tištěných katalogích nebo

v elektronických databázích. Autorky na tuto skutečnost předem upozorňují, protože do těchto záznamů byly kromě identifikace díla vloženy jen základní údaje a odkazy na literaturu. Každý katalogový záznam začíná pořadovým číslem, za kterým následuje záhlaví obsahující údaje o uložení pramene, jež ho nejbezpečněji identifikují. Následuje kodikologický popis pramene, případně informace o vazbě, foliaci, poškozeních, autorech a podobně. Po zpravidla podrobném rozepsání obsahu díla (včetně foliace jednotlivých částí) jsou připojeny odkazy na literaturu o analyzovaném spisu. Značná část těchto prací je zastoupena v seznamu literatury.

Paměť měst je možné považovat za zdařilý, důležitý a přínosný počín. Široké badatelské veřejnosti přístupnou a čtivou formou předkládá pečlivě analytické studie o městské historiografii ve třech významných českých královských městech a současně i přehled o jejich dochování a uložení v podobě podrobně zpracovaného soupisu.

Lenka Martínková

Petr HRACHOVEC, Die Zittauer und ihre Kirchen (1300–1600). Zum Wandel religiöser Stiftungen während der Reformation, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2019 (= Schriften zur Sächsischen Geschichte und Volkskunde, svazek 61), 752 s. + CD ROM, ISBN 978-3-96023-073-1.

Obsáhlá práce věnuje pozornost proměně náboženských fundací v pozdním

středověku a raném novověku v hornolužické Žitavě. Kniha zkoumá komunální a individuální fundace do městských kostelů, klášterů a špitálů i vztahy města s lokálními náboženskými institucemi v dlouhém časovém rozmezí od konce 13. století do roku 1600. První část zahrnuje období od 14. do počátku 16. století. Druhá část je věnována transformaci těchto fundací v období reformace a konfesionalizace včetně vybavování kostelů za reformace a úpadku klášterních institucí do roku 1600. Třetí část zpracovává účty stavby farního kostela a filiálního mariánského kostela před, během a po reformaci, konkrétně v letech 1515–1560, což autorovi umožňuje sledovat proměnu obou interiérů na luterské v bližším detailu. Zatímco první část knihy se soustředí na vznik fundací a jejich kultovní akcenty v kontextu pozdně středověké zbožnosti, obě další části dokládají silnou kontinuitu předreformačních forem zbožnosti a nahlíží luteranizovaný interiér jako znak luterské snahy o uchování a reinterpretaci kostelního prostoru. Práce se vyznačuje důkladným zpracováním pramenů, hloubkou mikrosondy a pozorností detailu v dlouhodobém horizontu.

V úvodní rozsáhlé části je věnována pozornost koncepčnímu zázemí autorova přístupu, které čerpá zejména z německých historiografických teorií posledních třiceti let. Město je nahlíženo jako *corpus christianorum*, politický celek provázaný společenskými a kulturními vazbami, mezi nimiž hraje zásadní roli náboženství jako pilíř existence každého člověka. Privátní a veřejná náboženská praxe je nosným

základem společenského, či spíše komunitního konsensu i potvrzením společenské struktury města a jeho vnitřních vazeb. Každodenní projevy „městské zbožnosti“ pozdního středověku byly v německé historické literatuře před časem charakterizovány jako ústup od spekulativních témat směrem k určitému zjednodušení na základní teologická schémata spojená se spásou, tedy témata přímo odpovídající náboženským potřebám příslušníků městských elit. Charakteristickým znakem městské zbožnosti pozdního středověku je důraz na Kristovu oběť a utrpení jako předpoklad individuální spásy, jež se v laickém prostředí měst soustředila na vybrané formy náboženské praxe, zejména na fundace beneficí a oltářů. Fundace měly společensky normativní charakter, přičemž v pozdním středověku narůstalo množství s nimi spojených materiálních objektů (oltáře), úkonů (mše, svěcení) i dalších (např. obrazových) médií, typických právě pro městské prostředí. Práce zachycuje městskou náboženskou kulturu pozdního středověku a raného novověku v Žitavě prismatem těchto každodenních aktivit, na kterých sleduje postupnou proměnu společenského a náboženského mikroklimatu města od pozdně středověkého nárůstu měšťanské zbožnosti k reformačním komunitním praktikám. Mikrovědeckým zkoumáním autor testuje platnost zevšeobecňujících historických konceptů kolem nástupu luterské reformace, a to na pozadí teoretických postulátů sesbíraných v úvodu.

Práce přináší detailní vhled do urbánní náboženské praxe v prostředí vedlejších

zemí Koruny české. Město na orbitu království, které patřilo ke katolickým oporám za husitství, v 16. století koketovalo s různými formami protestantismu od zwinglianismu a curyšské reformace, přes Jednotu bratří až po umírněné luterství. Hlavní část sleduje proměnu materiální i kultovní substance zbožných fundací za reformace, následkem níž došlo k úpadku klášterů a celkové transformaci systému duchovní ekonomie. Autor dokládá, že reformace představovala pouze částečný zlom, neboť základní duchovní fundace si svůj význam uchránily a s nimi se udržela v užívání i významná část materiálního a uměleckého vybavení kostelů. Také původní majetky klášterů byly částečně udrženy a dále spravovány, i když jejich výnosy byly obráceny k jiným, aktuálnějším potřebám (charitativní činnost a stipendia). Úpadek františkánského i celestýnského kláštera byl spojen rovněž se zmizením řádové a mocenské podpory, zatímco jiné řádové instituce, jako například johanité, byly díky svým konexím schopny se reformačním tlakům městské rady ubránit. Další významný faktor úpadku, zejména u kontemplativně orientovaných řádů, představoval vlastní úbytek mnichů, vymírání klášterních podporovatelů, čímž přirozeně došlo k omezení náplně fundací a dvojsečné zásahy habsburských panovníků, kteří využívali své právní i fiskální moci nad kláštery pro své cíle. Tyto faktory vedly k postupnému převzetí správy klášterního jmění a patronátního práva městem, čímž se město aktivně postavilo rekatolizačním snahám Habsburků.

Reformace ve městě přinesla podřízení správy kostelního jmění radě města, přičemž fundace se ve sledované době posunuly od individuální podpory k institucionálně ukotvené. Na druhé straně po vnějškové stránce kultu nepředstavovala reformace tak zásadní přelom, jak se obecně předpokládá. Mnoho rituálů zůstalo zachováno jako nadkonfesiční znak, přestože většina měšťanů vyznávala některou z nekatolických konfesí. Vzhledem k nedostatku vrchní institucionální autority se formy zbožnosti v Žitavě vyznačovaly za reformace velkou mírou ambiguitu a hybridity, v nichž velkou roli sehrálo udržení tradice, jak ji prosazovala právě rada města. Žitava se tak řadí k těm městům, u nichž přechod k reformaci znamená sice změnu, ale v žádném případě přerušování kontinuity.

Dlouhodobý horizont zkoumání řadí knihu do proudu aktuální kritiky tradičního dělení epoch na pozdní středověk a raný novověk, přičemž bývá poukázáno rovněž na mnohotvárnost vnitřních procesů náboženské proměny a na různé paralelní formy kontinuity v 16. století. Období 15. a počátku 16. století je nahlíženo jako polycentrický a regionalizovaný „čas reformem“ v širším smyslu slova. Podle tohoto pohledu reformace rozvíjela a radikalizovala již existující pozdně středověké tendence v teologické i společenské oblasti. Už vznik a posílení kultovních center v 15. století kladlo důraz na spásu v jejich fyzických a mediálních podobách – svatých, relikviích, odpustcích, odpustkových obrazech, procesích a poutních místech tak, aby spása byla v přímém dosahu věřících, což dále úspěšně rozvíjela

i protireformace 16. a 17. století, zdůrazňující právě tyto aspekty ve své historio-
grafické koncepci „návratu“ ke středověké
církvi.

Velkým přínosem knihy je poznatek, že reformace je složitý a mnohotvárný, regionálně i místně specifický proces a že aplikace zevšeobecnujících konceptů bez pozornosti detailu může být zavádějící. Kniha je příkladem takového testu, kde teoretické postuláty jsou vhodně korigovány důkladnými sondami do materiálu. Autorovi lze vytknout snad jen chybějící obrazový doprovod. Velká část fundací totiž zahrnovala v nějaké formě i objednávky či opravu vybavení kostelů. Autor důkladně zpracovává písemné prameny k těmto fundacím i jejich náboženské funkci, nicméně ty mnohovrstevnatost funkcí těchto děl nevyčerpají. Oltářní desky, liturgické náčiní a další předměty k okrášení kostelů nesly memoriální, emotivní i estetické poselství a fungovaly jako významný scelující prvek vnitřní komunikace neustále znovu se formující a sebestvrzující městské komunity. Tím, že v knize nejsou vyobrazeny, unikla pozornost těmto aspektům, důležitých pro familiální a komunitní vztahy. Tyto drobné výtky v žádném případě nechtějí ubrat práci na významu. Hrachovcova hloubková studie je v každém případě výjimečně důkladně zpracovaným příspěvkem k pochopení komplikovanosti vztahů a procesů proměny pozdně středověkého města v raně novověkou konfesionalizovanou komunitu.

Kateřina Horníčková

Petr PAVELEC – Martin GAŽI – Milena HAJNÁ (edd.), *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*, České Budějovice, Národní památkový ústav, územní památková správa v Českých Budějovicích 2020, 823 s., ISBN 978-80-87890-31-8.

Výzkum dějin mezinárodních vztahů a diplomacie tvoří již od 19. století nedílnou součást kritického historického bádání. Pod vlivem kulturního obratu a z něj vycházejících nových politických dějin se od sedmdesátých let 20. století pozvolna začalo v evropské i americké historiografii prosazovat nové paradigma nazírání na velké událostní dějiny, z nichž se vytratil jejich aktér, konkrétní jedinec. Především díky vlivu kulturní a historické antropologie se do pozornosti historiků a historiček zejména střední a mladší badatelské generace opět dostal člověk, poznání a pochopení jeho myšlenkového světa, hodnotového žebříčku a každodenního života. K tomuto moderně pojatému směru dějepisného bádání se hlásí také kolektiv autorů pod vedením Petra Pavelce, Martina Gažiho a Mileny Hajné prostřednictvím velkoformátové výpravné publikace o působení šlechty z českých zemí na poli diplomacie v dlouhém časovém horizontu od středověku až do 20. století. Jejím vydání předcházela v roce 2018 stejnojmenný výstavní blok na českých a moravských hradech a zámcích s názvem *Šlechta z českých zemí v evropské diplomacii*.

Jak editoři poznamenávají v úvodu práce, v žádném případě jim nejde o komplexní postižení všech možných aspektů

spojených s diplomatickými misemi urozených jedinců v různých dějinných údobích, o jakousi kolektivní biografii osob, které se vydávaly v zastoupení rozličných vládců a zemí do zahraničí. Hlavní kritérium zařazení konkrétních jedinců a jejich biogramů do recenzované práce představovalo kulturně historické hledisko, konkrétně to, zda se z jejich diplomatické činnosti dochovaly významné umělecké památky, které svým symbolickým poselstvím upomínají na zahraniční působení těchto osob a nacházejí se na domácích i zahraničních hradech, zámcích či v jiných kulturních institucích. Ne náhodou tvoří silnou stránku publikace v českém prostředí ojedinělý a mimořádně kvalitní obrazový doprovod. Téměř 800 kolorovaných vyobrazení navíc může do budoucna sloužit jako jeden z pevných odrazových můstků k dalšímu výzkumu dílčích aspektů spojených s dějiny diplomacie a mezinárodních vztahů.

Kniha je členěna do šesti základních chronologicky ohraničených bloků, pokoušejících se zmapovat zvláštnosti jednotlivých dějinných údobí. Začíná středověkem, kdy někteří urození jedinci mířili v čele poselstev za hranice Království českého, pokračuje 16. stoletím, diplomacií 17. a počátkem 18. století, osvěcenskou érou, 19. a začátkem 20. věku a končí urozenými emisary ve službách Československé republiky. Každý z výše uvedených okruhů uvádí syntetizující pohled na dané období se zvláštním zřetelem k soudobé diplomacii. V jeho rámci se jednotliví autoři pokoušejí zachytit obecné vývojové tendence ve vztahu k působení urozených jedinců jako diplomatů. Stranou pozornosti

neponechávají ani otázky spojené s nejdůležitějším politickým děním v daném období, s ideálními vlastnostmi a schopnostmi vyslance, s jeho každodenním životem v zahraničí, se samotnými politickými jednáními s představiteli cizích mocností či s kulturním transferem mezi různými kouty Evropy nebo dokonce světa.

Poté následují dílčí pohledy na diplomatickou činnost jednotlivých šlechticů optikou uměleckých předmětů, architektonických památek a dalších hmotných artefaktů spojených s jejich zahraničními misemi. Zde je třeba upozornit na velkou disproporci mezi jednotlivými bloky, která je z velké míry dána dochovanou pramennou základnou a stavem současného bádání. Zatímco v případě středověku, 16. století, doby osvícenství a Československé republiky se zde nacházejí pouhé tři, respektive čtyři případové studie, u barokní diplomacie to je hned patnáct příspěvků. Na druhou stranu tento nepoměr může do jisté míry zkreslovat celkový pohled na výše uvedená dějinná údobí. Jiný problém představuje značně rozdílná kvalitativní stránka jednotlivých medailonů. Mnozí autoři se skutečně snaží využitím moderních metodologických přístupů podat barvitý kulturně historický a mnohdy transdisciplinární pohled na konkrétní diplomaty, proniknout do jejich myšlenkového světa a poznat hodnotový žebříček těchto jedinců. V ojedinělých případech se dokonce ve vztahu k rodové paměti dotýkají druhého života tematizovaných artefaktů a jejich případné instrumentalizace. V podání některých však jde spíše o pouhý hutný uměleckohistorický

popis nejrůznějších předmětů spojených se zahraniční činností urozcenců, bez snahy o nějakou interpretaci či zasazení do dobového kontextu. Zde pak konkrétní šlechtic naopak ustupuje do pozadí na úkor zmiňovaného předmětu, případně události, s níž souviselo jeho vyhotovení.

Přes výše uvedené výhrady recenzovaná kolektivní monografie ukazuje jednu z možných cest, jak přistupovat ke studiu dějin mezinárodních vztahů a především samotných aktérů leckdy složitých diplomatických jednání. Slovy editorů publikace nabízí kaleidoskopický vhled do politických a kulturních vztahů, které české země udržovaly s hlavními politickými a kulturními centry Evropy (s. 15). Nadto mnozí autoři jednotlivých případových studií seznamují širší (nejen) odbornou veřejnost s řadou nových poznatků.

Rostislav Smíšek

Pavel BOČEK a kolektiv, Moskva – Třetí Řím. Od ideje k symbolu, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 352 s., ISBN 978-80-7422-582-6.

Rusista Pavel Boček z Masarykově univerzity v Brně dokázal do jedné knihy sebrat články českých a ruských historiků, kteří prozkoumali z různých hledisek nejdůležitější koncepce politického myšlení raně novověkého Ruska a jejich historický vývoj. Idea Moskvy jako třetího Říma, prý poslední věčné říše a opevnění opravdového křesťanství, kterou pskovský mnich Filofej rozpracoval na začátku 16. století, se nedostala k rozvoji žádného

oficiálního politického programu, avšak významně ovlivňovala moskevské veřejné myšlení a sebevědomí během několika staletí. Zmíněná koncepce byla výjimečně včasná, protože akumulovala jak mešianské politické ambice moskevských vládců, tak touhu ruského lidstva utvrdit nezanedbatelné duchovní ideály a cíle, které by podtrhly jeho zbožnost a výjimečnost, zatímco Filofej jenom srozumitelně zformuloval myšlenku, která dozrávala v ruské historiosofii (filozofii dějin) už léta. Proto se texty tzv. filofejovského cyklu, spolu s mytologématy, které jím předcházely, odrážely v nejrůznějších aspektech ruského nábožensko-politického myšlení, filozofie a umění 14. až 19. století. Autoři posuzované publikace je posuzovali z nových metodologických pozic. Je příznačné, že téměř ignorovali otázku politických a ideologických předpokladů filofejovské doktríny, která tradičně zajímala rusisty.

Jeden z odborně nejzajímavějších příspěvků knihy napsal Andrej V. Koreněvskij. Prostudoval klíčová mytologémata ruského středověkého a raně novověkého myšlení, které ztotožňovaly Moskvu s Římem, Konstantinopoli a Jeruzalémem, přičemž zdůrazňovaly vysoké symbolické postavení jejich duchovních a světských vládců. Díky důkladnému srovnání grafických a literárních pramenů dospívá moskevský historik k závěru, že ruská historiosofie 17. století se již vydala na cestu zjednodušení, synkretismu a úpadku.

Příspěvek Pavla Bočka věnuje pozornost církevnímu spisovateli Josifu Volockému, téměř neznámému mimo Ruska, jako ideologu ruského pravoslavného státu

se silnou carskou mocí. V tomto ohledu, jak ukazuje autor, Josif byl zčásti předchůdcem Filofeje. Je zajímavé, že studium nábožensko-politických názorů Volockého je relativně novým přístupem k jeho dědictví jako státoprávního ideologa, zatímco ruská historiografie se tradičně věnovala spíše jeho literární tvorbě, boji za čistotu pravoslavi a hlavně za majetková práva ruské církve.

Někteří autoři studií pojednali i užší problémy spojené s odrazem koncepce Moskvy jako dědičky Římské říše v architektuře a výtvarném umění. Zatímco Nina V. Kvilidze popsala reflexe filofejovské koncepce a bohosloví Josefa Volockého v monumentálních výzdobných programech poloviny 16. století, Xenie A. Šcedrina se věnovala ruské architektuře v době patriarchy Nikona. Dospěla k závěru, že Nikonův ikonografický program byl do značné míry podmíněn představou o přenesení Byzance na Rus, a tudíž i ovlivňován dobovým moldavsko-valašským paradigmatem. Rovněž i Svetlana L. Javorskaja prozkoumala z nového uhlu pohledu tzv. Šumajevský kříž, známý sochařský celek 17. století. V něm spatřuje odraz koncepce Moskvy jako svaté země, kam symbolicky přesídlil Jeruzalém. Gennadij V. Popov se pokusil upřesnit původ a dobový význam Buslajevského žaltáře z 15. století, podtrhující přejímání a uplatňování benátských vzorů v Moskevském státě.

Předmětem bádání Ivana a Karoliny Foletti se stala rusko-byzantská architektura 19. století, konkrétně katedrála Krista Spasitele v Moskvě jako zpožděný

carský nárok na *translatio imperii*. Z tohoto příspěvku vyplývá, že architektonické byzantské dědictví vypadá spíš jako kulturní a ideologický konstrukt doby cara Mikuláše I. nebo „manifest imperiální kontinuity“, nikoliv jako opravdová řecká stopa v ruském umění. Zvláště zajímavý je příspěvek Kirilla V. Posternaka o řecko-ruských hudebních kontaktech 15. a 16. století a vzniku ruského vícehlasu. Autor nově prozkoumal tento problém nikoliv jako izolovaný a samostatný jev, ale v kontextu celoevropské hudební kultury.

Další zajímavá vrstva knihy obsahuje články zabývající se mezinárodními aspekty moskevského nábožensko-politického sebevědomí. Kupříkladu Leonid A. Beljajev zkoumal ve světle pojetí *instauratio urbis* renesanční doby vybudování Nového Jeruzaléma, kláštera, který patriarcha Nikon považoval za symbol jediné a ctnostné pravoslavné říše. S jeho vznikem bylo Moskevské carství symbolické začleněno do biblické historie, evangelijního líčení a společné kultury Středozeemí, Říma a Evropy vůbec. Nábožensko-politické ambice ruských elit je mimo jiné motivovaly k tomu, aby poskytovali finanční pomoc křesťanskému východu v rámci zahraniční politiky dvacátých let 17. století, což důkladně popsali Boris L. Fonkič a Zinajda J. Oborněva.

Zvláštní soubor otázek, jimž se věnuje sborník Pavla Bočka, představuje problém sebereprezentace ruských carů v 16. až 19. století, nazíraný prizmatem koncepce duchovní a politické výjimečnosti Moskvy. Vzhled carských rezidencí v 16. století je tématem pojednání Andreje J. Batalova,

kteřý dokazuje, že vliv italských mistrů na ruskou církevní architekturu i na reprezentativně vybudované rezidence Ivana Hrozného a Borise Godunova neskončil na přelomu 17. století. Znalkyně z oboru ruského křesťanského umění Tamara A. Ostrovskaja se zaměřila na sakrální a státoprávní význam korun prvních Romanovců. Vylíčila jejich vnější podobu a symboliku jako syntézu byzantských a západoevropských tradic a probádala zobrazení jedné z těchto korun na tzv. Soloveckém baldachýnu, což mělo podtrhnout veřejný obraz cara jako světového obránce pravoslaví. I po dvou stech letech se asociace Ruské říše jako Třetího Říma aktivně používaly během kolonizaci Dálného východu, jak ve svém sdělení popsala Jevgenija I. Kiričenko. Nejzajímavější analýzu imperiálních prostředků carské sebeprezentace podává příspěvek Iněssy N. Sljuňkové, která věnovala pozornost aluzi průvodu byzantského císaře v korunovačním ceremoniálu posledních Romanovců. Jak přesvědčivě dokázala, tato poslední ozvěna historiosofického diskursu mnicha Filofeje, tentokrát v imperiální stylistice, měla podtrhnout obnovený nárok Ruska na dědictví východořímské říše i novou politickou orientaci ruských carů na východ.

Sborník článků uspořádaný Pavlem Bočkem je příkladem plodné mezinárodní spolupráce historiků a zároveň i čerstvého pohledu na jednu z nejdůležitějších otázek politických dějin Ruska. Přestože řada zkoumaných témat je dlouho a úspěšně diskutována v ruském vědeckém prostředí, v evropské vědě jsou spíše méně známé.

Český čtenář se tak může seznámit s důležitou koncepcí ruských dějin i se současnými výzkumy v této oblasti bádání.

Vladimir Panov

Sola fide – Pouhou vírou. Luterská šlechta na Ústecku a Děčínku a její kulturní dědictví, Ústí nad Labem – Praha, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně – Scriptorium 2019, 288 s., ISBN 978-80-7561-180-2 (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně), 978-80-88013-81-5 (Scriptorium).

Výstava konaná od dubna do září 2018 na zámku v Děčíně patřila k akcím, které se v České republice uskutečnily u příležitosti 500. výročí vystoupení Martina Luthera. Její autoři Jan Royt, Michaela Hrubá a Lubomír Turčan na ní chtěli připomenout hmotné a písemné památky dokumentující přibližně století trvající vládu šlechtických rodů, jejichž členové se záhy po roce 1517 přiklonili k myšlenkám wittenberského reformátora, nad několika městy a panstvími v severních Čechách. Přestože již před uvedeným rokem a také po něm se v této části království zakupovaly rody původem ze Saska či dalších částí Římsko-německé říše, dochované artefakty upomínají zejména působení rytířů ze Salhauzenu a z Bünau, jimž byla věnována pozornost na výstavě i v katalogu, který k ní byl v roce 2019 vydán. Kniha vytištěná na křídovém papíře a doplněná množstvím fotografií se skládá z devíti textů, které si z různých úhlů pohledu všímají konfesionalitu obou šlechtických rodů a jejich role

v šíření luterské reformace. Všechny texty byly ve snaze přiblížit výpovědní hodnotu dochovaných památek zahraničním zájemcům publikovány v českém i německém jazyce. Vlastní katalogová část zabírá o poznání menší část svazku, neboť velké množství reprodukcí doprovází jednotlivé studie.

Katalog otevírá úvod Michaely Hrubé, jenž představuje záměr výstavy i strukturu knihy. Po velmi stručném zamýšlení nad významem Martina Luthera v dějinách evropské reformace následuje pojednání Jana B. Láška o vztahu reformátora k utrakvismu na sklonku druhého a počátkem třetího desetiletí 16. věku i o vzájemném poměru Luthera a jednoty bratrské. Za pozornost stojí rozprava Jana Royta, jež je z textů otištěných v katalogu nejobsáhlejší. Autor se v ní věnoval oltářům, kazatelnám a křtitelnicím v bývalých luterských svatyních v severních a severozápadních Čechách. Po pojednání o tom, jak uspořádání chrámového prostoru vnímal Martin Luther, se zabýval zmíněnými objekty, jejich ikonografií, rolí v luterské liturgii i symbolikou výzdoby. Spolu se svatyněmi v Benešově nad Ploučnicí, Krásném Březně, Svádově a Valtířově, k nimž je v katalogu upřena hlavní pozornost, Royt zasadil svůj výklad do širšího geografického prostoru, který mu poskytla krušnohorská horní města (Jáchymov, Krupka) i vrchnostenské lokality (Brozany, Frydlant, Grabštejn a další) na severu a západě Čech. S Roytovým tématem úzce souvisí výklad Tani Šimkové o luterské sakrální architektuře. Jejím textem, věnovaným třem fázím vzájemného ovlivňování

gotických a renesančních architektonických prvků a následně projevům konfesní identity luterské šlechty v sakrálních objektech, prolíná důraz na saské vlivy, které se u zmíněných rodů a jejich staveb v hojně míře objevovaly. Kromě samotné architektury, oltářů, kazatelen a křtitelnic jsou kostely v Benešově nad Ploučnicí, Svádově a Valtířově unikátní sepulkrálními památkami, které se v nich nacházejí, a dokládají, že sloužily jako rodová pohřebiště. Na autory epitafů, jimiž byli saští sochaři tvořící na obou stranách zemské hranice, se zaměřil Petr Hrubý. Následný příspěvek Olgy Fejtové se zabývá mnohokrát zdůrazněnou rolí knihtisku v šíření reformních náboženských názorů v Evropě i v Čechách. Činí tak ale spíše v obecné rovině bez vazby na zkoumané rody a jejich državy. To se naopak povedlo Janě Hubkové, která se zabývala letákovým sporem, který v letech 1522–1525 doprovázel šíření luterské reformace v Děčíně. Často zmiňované a v katalogu bohatě dokumentované vybavení sakrálních objektů dokládá hlavně působení Salhausenů. Jan Kvapil se oproti tomu ve svém příspěvku zaměřil na památky působení rytířů z Bünau, které představuje jedenáct pohřebních kázání z let 1577–1624. V závěrečném příspěvku Martina Horyny se dostalo pozornosti stopám duchovní hudby provozované v severozápadních částech země.

Katalog nabízí různé pohledy na století trvající působení dvou šlechtických rodů, které se přiklonily k myšlenkám Martina Luthera a cíleně budovaly svou luterskou konfesní identitu, jejíž stopy

je dnes možné nalézt zejména v sakrální architektuře a jejím vybavení. Spolu s tím na řadě míst zdůrazňuje bohaté kulturní vazby, které rytíři ze Salhauzenu i z Bünau udržovali s „rodným“ Saskem a jejichž zásluhou si udržovali odstup od tradičních českých šlechtických rodů. Nakolik se na této pozici podílela také jasně vymezená konfesní identita, zůstává otázkou pro další výzkum.

Josef Hrdlička

RONALD G. ASCH, *Vor dem großen Krieg. Europa im Zeitalter der spanischen Friedensordnung 1598–1618*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2020, 446 s., ISBN 978-3-534-27222-8.

V roce 400. výročí porážky českého stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře vydal Ronald G. Asch, působící na univerzitě ve Freiburgu im Breisgau, rozsáhlou syntetickou práci, v níž se věnoval politickému vývoji západní a částečně také střední Evropy v prvních dvou desetiletích 17. století. Přední německý znalec dějin šlechty, dvorské kultury a válečných konfliktů raného novověku, jemuž je vlastní zvláště srovnávací přístup ke zkoumané problematice založený na neobyčejně hlubokých znalostech odborné literatury, si zvolil ve své nejnovější práci krátké a zdánlivě klidné období evropských dějin, jež vymezil rokem 1598, kdy byl podepsán mír mezi Francií a Španělskem ve Vervins, a propuknutím třicetileté války po pražské defenestraci roku 1618. Navzdory následným mírovým dohodám mezi Španělskem

a Anglií (1604) na straně jedné a Španělskem a severním Nizozemím (1607) na straně druhé nevyzidel z nábožensky a politicky roztržštěné Evropy po roce 1600 konfliktní potenciál, jehož síla se naplno projevila po propuknutí třicetileté války.

Ronald G. Asch rozdělil svou práci do sedmi obsahově koherentních tematických celků, opatřených podrobným poznámkovým aparátem, z něhož bylo zřejmé, že pracoval s obrovským souborem odborné literatury z řady evropských zemí, včetně děl českých a maďarských historiků, pokud vyšla ve světových jazycích. Ačkoliv autor věnoval svou hlavní interpretační pozornost politickým a také náboženským poměrům především v zemích západní Evropy s těžištěm v Anglii, Francii, severním Nizozemím a Španělsku, přiměřeně široký prostor vymezil ve svém konceptu knihy Římsko-německé říši, zemím tvořícím habsburskou monarchii a částečně také polsko-litevskému státu. Navzdory několika zmínkám zůstala stranou jeho hlubšího interpretačního zájmu politika států na Apeninském poloostrově, skandinávských mocností a moskevské Rusi na počátku 17. století. Nezájem o strategicky důležité oblasti severní a východní Evropy s doutnajícími konflikty v Pobaltí považují za závažný nedostatek autorova výkladového konceptu.

Jestliže v prvním tematickém celku narýsoval Ronald G. Asch půdorys svého dalšího výkladu tím, že vysvětlil podstatu mírového úsilí španělského krále Filipa III. a tvůrce jeho zahraniční politiky Francisca Gómeze de Sandovala y Rojas,

vědovy z Lermy, založil druhý tematický celek na svých vynikajících znalostech evropských intelektuálních dějin pozdního humanismu. Intelektuální profil doby vykreslil v náboženských a filozofických souřadnicích s důrazem na odlišnosti mezi luterstvím a kalvínstvím, postoje jezuitů i na eschatologické představy, skepsi a praktický neostoicismus v pojetí Justa Lipsia a jeho pokračovatelů. Pochopení autorova hutného a velmi sevřeného výkladu zvláště tohoto tematického celku vyžaduje od čtenáře nejen zvýšené soustředění, ale není myslitelné bez předchozích znalostí podstaty raně novověkých náboženských a filozofických proudů, jež Ronald G. Asch předestřel na stránkách své knihy. Za myšlenkově nejzajímavější části třetího tematického celku považují autorovo zasvěcené pojednání o proměnách náboženských identit hlavních nositelů politické moci na přelomu 16. a 17. století v západní a střední Evropě, zvláště pak důraz na vylíčení důvodů konverzí vládnoucích elit a jejich mocenský vzestup.

Ve čtvrtém tematickém celku se autor pokoušel určit převládající rysy politických zřízení ve vybraných evropských státech okolo roku 1600 s ohledem na jejich konfesní legitimizaci. Volba srovnávacího přístupu mu umožnila, aby nastínil ve velmi sevřené podobě rozdíly mezi Anglií, Francií, severním Nizozemím a polsko-litevským státem. Zatímco k obnově monarchických principů královské vlády ve Francii sloužily sakralizace a heroizace katolického vladaře, potýkala se Anglie s důsledky protestantského vidění panovníka. V severním Nizozemí a polsko-litevském státě brzdily

prosazení vlády mocenských autorit konflikty náboženské a politické povahy, včetně prosazovaného přirozeného práva na odpor, jemuž věnoval Ronald G. Asch oprávněnou pozornost.

Těžiště své knihy autor soustředil do pátého tematického celku, v němž nabídl neobyčejně hluboký pohled na křehkou politickou bilanci mezi snahami o upevnění královské moci a sílícími pokusy o její rozklad ve vybraných zemích západní a střední Evropy. Na rozdíl od předchozích tematických celků na tomto místě představil především politickou roztržitost multikonfesní Římsko-německé říše a monarchii pod vládou Habsburků, kde nalézal rychle rostoucí podhoubí k propuknutí náboženských a politických konfliktů. Současně popsal na konkrétních příkladech proměnu nositelů politické moci v jednotlivých zemích, naznačil jejich zřetelnou názorovou polarizaci a náboženskou radikalizaci.

Když v šestém tematickém celku autor objasňoval cestu severního Nizozemí a Španělska k opětovnému získání mocenské převahy v západní Evropě, nemohl stranou pozornosti ponechat zevrubný výklad o jejich protichůdných vojenských systémech a rozdílných přístupech k vedení války počátkem 17. století. Přestože v sedmém tematickém celku se Ronald G. Asch vrátil znovu do Španělska, aby se zaobíral důvody vedoucími ke změně jeho zahraniční politiky po roce 1609, soustředil se především na postižení obsahu konfliktního potenciálu v Římsko-německé říši a habsburské monarchii po smrti císaře Rudolfa II.

V propuknutí českého stavovského povstání autor spatřoval konec zdánlivě klidného dvacetiletého období evropských dějin ovlivňovaných mírovou politikou Španělska (*Pax Hispanica*). Tuto tezi považují v recenzované knize především s ohledem na probíhající výzkumy českého stavovského povstání za jednu ze zásadních, protože mezinárodní souvislosti pražské defenestrace a následného vystoupení nekatolických stavů proti Habsburkům patří k dlouhodobým badatelským desiderátům několika generací českých historiček a historiků. Autor poskytl koncepcí své knihy možný návod k přemýšlení, jak začlenit české stavovské povstání do interpretace konfliktního potenciálu evropských dějin po roce 1600, jež představuje nosnou srovnávací osu jeho chronologicky utříděného výkladu.

Ronald G. Asch ukázal, že velmi žádoucí vědecké návraty k politickým dějinám raně novověké Evropy souvisejí především s hledáním metodologicky inovativních interpretačních přístupů, nikoliv pouze s rozšiřováním faktografie. S hlubokou znalostí dobového myšlení sledoval politické a náboženské procesy v zemích západní a střední Evropy mezi léty 1598 až 1618, kdy se Španělsko vydalo cestou kompromisních mírů se svými tradičními konkurenty. Přestože se autor v první řadě zajímal o strukturální procesy směřující k legitimizaci politické moci v době konfesionalizace, nezmizely z jeho srovnávacího výkladu životní osudy konkrétních osobností. Představený konfliktní potenciál zkoumaných zemí získal v Aschově pozoruhodné interpretaci konkrétní obrysy

vybízějící k přemýšlení o evropských dějinách přelomu 16. a 17. století.

Václav Bůžek

Jan KILIÁN, Niklasberg 1618–1648. Život a lidé v krušnohorském městě za třicetileté války, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 324 s., ISBN 978-80-7422-745-5.

Jan Kilián navázal v recenzované knize na svůj dlouhodobý výzkum raně novověkých měst s přihlédnutím k jejich dějinám ovlivněným třicetiletou válkou. V tomto ohledu skládá střípek po střípku různobarevnou mozaiku, která v jeho pojetí představuje Království české. Přístup, kterým se západočeský historik vydal, považují za správný, jelikož může ve své badatelské činnosti využít komparativní metody, a v místech, kde pramenná základna nepostačuje k postihnutí skutečného stavu věci, si pomáhá analogiemi z jiných českých měst.

Popsaný přístup zvolil i v případě krušnohorského horního města Mikulova, k němuž se v archivech dochovalo ke sledovanému období jen málo historických dokumentů. Ovšem to, co zbylo, podrobil autor recenzované knihy důkladnému rozboru. S pokorným konstatováním nemožnosti aplikovat z důvodu nedostatku příhodných pramenů postupy historické antropologie, mikrohistorie, dějin mentalit a dalších směrů současné historiografie autor prezentoval především obrazy mikulovských rodin, sňatkové strategie obyvatel nebo majetkové a ekonomické poměry

ve městě, a vnořil se tak do každodennosti jeho obyvatel. Především na základě dvou městských knih (jde ve skutečnosti o soupisy tržních zápisů) a jedné matriční knihy dokázal vystavět plastický obraz města zasaženého třicetiletou válkou.

Kniha sestává z celkem sedmnácti kapitol. Úvod se věnuje souhrnu sporé literatury, kritice pramenů a geografickému ukotvení Mikulova v malebném krušnohorském údolí. Velmi potřebnou se jeví kapitola upřesňující autorovu práci s křesťními jmény a příjmeními. V pramenech mnohdy rozličně psaná označení byla konkretizována a sjednocena. Následující stručný popis dějů třicetileté války uvedl samotné jádro knihy, čímž je popis jednotlivých částí běžného života mikulovských obyvatel.

Za nejpřínosnější pasáže díla považují ty, jež se věnovaly stýkání vojenského živlu s civilním obyvatelstvem nebo se zabývaly sociální stránkou života obce. V prvním případě byly povětšinou nepřímé, ale prokazatelně dokumentovány vlivy vojenských operací a „*durchcuků*“ přátelských i nepřátelských armád na měšťany. Autor zdokumentoval řadu případů vysoce konfliktního, avšak na druhou stranu také pokojného soužití mezi vojáky a Mikulovany, kteří spolu často obchodovali nebo ve výjimečných případech uzavírali sňatky. Na druhém pólu stály nucené úprky z města do okolních lesů, šarvátky a konflikty končící mnohdy tragicky.

V případě obyvatelstva autor z důvodu dochování specifické pramenné základny zaměřil pozornost zvláště na majetkové rozložení, na jehož základě byly identifikovány mikulovské elity. Zabýval se

sňatkovými strategiemi obyvatel poddanského města a dalšími přechodovými rituály, jako byly křty a pohřby. Přestože postrádal v této oblasti v mnoha ohledech vypovídající prameny typu testamentů nebo inventářů, podařilo se mu zkonstruovat řadu zajímavých tendencí a životních motivací mikulovských obyvatel. Na příkladu kmotrovství ukázal sociální provázanost městské pospolitosti. Vyzdvižení dvou základních částí knihy v žádném případě nemá za cíl odsouzení zbylých oddílů. Naopak pouze celek dovolil nahlédnout do kompletního obrazu života raně novověkého města v dobách dlouhodobého válečného konfliktu.

Recenzovaná práce je psána čtivým a svižným jazykem. Jediným nedostatkem, nad kterým si čtenář nejednou povzdechne, je nedostatek konkrétních pramenů. Tato závada však nemůže být přičítána autorovi, naopak je třeba vyzdvihnout jeho schopnost z evidenčních a mnohdy suchopárných dokumentů vytěžit co nejvíce informací. Stává se vhodným příspěvkem pro zájemce, již se zabývají dějinami každodennosti třicetileté války, avšak využijí ji jistě i lokální genealogové.

Josef Čížek

Martin BAKEŠ, Diplomatem v půlnoční zemi. Zástupci Habsburků ve Švédském království mezi lety 1650 a 1730, Praha, Academia 2020, 680 s., ISBN 978-80-200-3040-5.

Monografie Martina Bakeše představuje další z plodů výzkumného projektu,

kteřý se pod vedením Jiřího Kubeše na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice dlouhodobě zaměřoval na roli české a moravské aristokracie v diplomatických službách Habsburků v raném novověku. V jeho rámci vznikla také Bakešova disertační práce věnovaná císařským vyslancům ve Švédském království.

Autor rozdělil své dílo na čtyři hlavní části – diplomat, cesta, dvůr, víra – které postupně uvádějí čtenáře do problematiky. I když úvodní historiografický přehled jistě nebyl hlavním cílem knihy, autor v něm podává čtenáři velmi dobrý přehled odborné literatury k novým diplomatickým dějinám z českého a středoevropského pohledu. Ke zmíněným pracím by bylo možné doplnit jméno významné italské historičky Daniely Frigo, která náleží k uznávaným průkopnicím tohoto výzkumného směru v západní historiografii.¹ Právě italské prostředí, které reagovalo na knihu Garetta Mattinglyho, hrálo důležitou roli u vzniku nových diplomatických dějin.² Podobně lze zmínit anglického historika Christophera Storrs, jehož monografie o Savojském vévodství skloubila problematiku války, diplomacie a financí.³

Martin Bakeš poskytl také velmi dobrý vhled do problematiky výzkumu diplomacie raného novověku ve střední Evropě. Především práce některých autorů z německy mluvícího prostředí západní historiografie dosud dostatečně nereflektovala, neboť, jak ve svém článku ukázal John Watkins, se soustředí přednostně na italské a anglické dějiny.⁴ Příkladem může být monografie o švédské diplomacii, jež Heiko Droste publikoval již v roce 2006, která však na rozdíl od českého dějepisceví není zmiňována v anglickém prostředí. Podobně španělskou historičku Lauru Oliván Santaliestra nelze označit za hlavní průkopnici teorie genderového výzkumu rané novověké diplomacie, ale svým zaměřením napomohla poodhalit roli žen císařských ambasadorek v Madridu.⁵

Čtyři hlavní části Bakešovy práce představují postupně službu císařských velvyslanců z pohledu diplomata, cest do Švédského království, jeho integrace do švédského prostředí a nakonec z pohledu střetu dvou konfesí. V první kapitole se Martin Bakeš zaměřil na shrnutí diplomatických vztahů mezi habsburskou monarchií a Švédským královstvím, roli rodiny diplomata při misích, personální složení

¹ Daniela FRIGO, *Principe, ambasciatori e "jus gentium": l'amministrazione della politica estera nel Piemonte del Settecento*, Rome 1991; též (ed.), *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice, 1450–1800*, Cambridge 2000.

² Garet Mattingly, *Renaissance diplomacy*, Boston 1955.

³ Christopher Storrs, *War, Diplomacy and the Rise of Savoy, 1690–1720*, Cambridge 2000.

⁴ John Watkins, *Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe*, *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 38, 2008, s. 1–14.

⁵ Laura Oliván Santaliestra, *Judith Rebecca von Wrba and Maria Sophia von Dietrichstein. Two Imperial Ambassadors from the Kingdom of Bohemia at the Court of Madrid (1653–1674)*, *Theatrum historiae* 19, 2016, s. 95–117.

jeho domácnosti i na odvrácené stránky diplomatických cest. Z tohoto pohledu především manželka vyslance měla svou přítomností možnost silně ovlivnit úspěšnost mise svého muže. I když současní historikové velmi často označují manželky diplomatů podobnou titulaturou jako jejího manžela, oficiálně císař pověřoval misí pouze velmože. Především již zmíněná Laura Oliván Santaliestra s oblibou používá slovo „embajadoras“ pro španělské prostředí, avšak ve skutečnosti manželky císařských velvyslanců v Madridu přijímaly místa dvorních dam. Ostatně jejich manžel těžil z jejich blízkosti u španělské královny mnohem více. Role manželek diplomatů v raném novověku stále patří k méně probádaným oblastem, což zvyšuje přínos recenzované publikace.

Druhá kapitola přináší vhled do praktických příprav na cestu a následně i na samotnou cestu císařských diplomatů do Švédského království. Martin Bakeš neopomněl shrnout dosavadní znalost o Švédském království ve středu Evropy a zdůraznit význam Dánského království při cestách do Stockholmu. Průběh cesty autor poutavě doplnil o různá osobní svědectví císařských diplomatů. V poslední části pak vykreslil osobní dojmy ze švédského prostředí, které bylo většinou císařských diplomatů takřka neznámé.

V třetí části se Bakeš zaměřil na integraci císařských vyslanců a jejich působení jako součást švédského dvora. Především část věnovaná ceremoniálu přináší zajímavý metodologický pohled samotného autora na danou problematiku.

Jak napovídá název jedné z podkapitol *Ceremoniál jako tekutá norma*, ceremoniál je v ní představen v kontextu sociologické teorie tekuté modernity Zygmunta Baumana. Původem polský sociolog v ní představil vnímání postmodernismu jako doby, která se neustále mění a neskýtá téměř žádné jistoty. I když se jedná o zajímavou úvahu, uplatnění podobné teorie na období raného novověku a především organizaci dvora je velmi problematické a zasloužilo by si delší rozpravu. Už jen příklady, které Bauman uvádí ve svých dílech, jdou proti dosavadnímu výzkumu života šlechty v raném novověku.⁶ Ani v případě, že by zmíněná teorie byla vztažena pouze na ceremoniál, což autor pravděpodobně zamýšlel, nelze s takovým výkladem souhlasit. I když se ceremoniál v mnohém proměňoval a vyvíjel v průběhu času, centrum moci se vázalo k panovníkovi. Změny v ceremoniálu vycházely z jeho popudu nebo jeho okolí, jak Martin Bakeš sám dokazuje. Podobně prohršky proti protokolu vyvolávaly protesty ostatních diplomatů. Další příkladem mohou být diplomatické vjezdy při počátku mise. Slavnostní vjezd zahajoval misi diplomata a posléze i ukončoval. I když by bylo možné najít různé odchylky, jejich základní forma zůstávala pevným bodem po staletí.

Poslední část posuzované knihy se věnuje otázkám víry a služby císařských vyslanců ve Švédském království. Uvedený vhled do problematiky přináší mnoho zajímavých zjištění, které se zakládají na rozdílné konfesi diplomatů a prostředí, v němž působili. Martin Bakeš postupně

.....

⁶ Zygmunt BAUMAN, *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*, Praha 2008, s. 9–11.

provedl čtenáře problematikou života katolíků ve Švédském království, legační kaplí, kaplanů a nakonec konfliktů, které vznikaly v důsledku jejich působení v luterské zemi.

Obsáhlou monografii Martina Bakeše lze považovat za velmi zdařilou. Autor v ní přinesl mnoho nových zjištění o misích císařských vyslanců do Švédska a zároveň systému císařské diplomacie po roce 1648, které představil čtivým jazykem. K jejím největším přínosům se řadí kapitola věnovaná spojení diplomacie a víry.

Ondřej Lee Stolička

Pavla JIRKOVÁ, „Větší-li se, či menší mor“. Raně novověké morové epidemie v českých zemích, Praha, Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra 2019, 302 s., 1 volná mapová příloha, ISBN 978-80-7616-045-3.

Problematika morových epidemií rezonuje v české i světové historiografii v podstatě od nepaměti a lze se domýšlet, že společenská poptávka po tomto tématu v nejbližší době ještě vzroste. Shodou okolností začátkem roku 2019 vyšla nová monografie sledující raně novověké morové rány v prostoru českých zemí. Pavla Jirková se v ní soustředila především na nejznámější mor z let 1679 a 1680 a také na roky 1713–1715, kdy morová nákaza prošla naším územím naposledy. Klíčovým pramenem výzkumu se staly spisy uložené v pražském Národním archivu ve sbírce Stará manipulace, zahrnující dobová šetření a nařízení ohledně moru, jež byly

horečně sepisovány při každém vzednutí nákazy, aby bylo možné posoudit, „větší-li se, či menší mor“.

Zkoumání úředního diskurzu a způsobů, jakým se centrální úřady pokoušely monitorovat a brzdit obávanou infekci, představuje článek výzkumu, který v české historiografii dosud víceméně chyběl. Téma publikace tvoří důležitý pendant k poznatkům historických demografů (citován je především Eduard Maur) a aktuálním výzkumům medicinského diskurzu zastoupeným zejména pracemi Karla Černého. Jako zdroj metodologické inspirace autorka uvádí především cambridgeské historiky, kteří ve svých výzkumech navázali na výsledky barokních badatelů, především Johna Graunta s jeho proslulým zpracováním *Bills of Mortality* z roku 1662.

Čtenář se však neubrání pocitu, že kniha Pavly Jirkové s dostupnou literaturou příliš nekomunikuje a zůstává uzavřená do řeči sledovaných pramenů. Informačně velice bohatá a fundovaná práce přináší velké množství důležitých poznatků o fungování novověkých úřadů v čase ohrožení a způsobech, jakým se mu snažily čelit. Autorčiny vlastní komentáře ale často zůstávají ploché, text tak na mnoha místech zůstává jen zevrubným popisem obsahu právě sledovaného pramene.

Kniha je rozdělena do osmi kapitol. Po poznámkách k dosavadnímu historiografickému zkoumání moru následuje stručný přehled zaznamenaných morových nákaz v českém prostoru. Velmi zajímavý a přínosný z hlediska dějin správy, veřejné hygieny i studia dějin obyvatelstva je oddíl

věnovaný způsobům evidování zemřelých v době epidemií v 17. a 18. století. Následuje bohužel nepříliš zdařilá kapitola, jež se pokouší analyzovat skladbu obětí morové infekce, jež byly hlášeny centrálním úřadům. Metodologické přístupy historické demografie se ukázaly být příliš tenkým ledem, žádoucí by rovněž bylo častější porovnávání údajů získaných ze seznamů obětí moru s jinými zdroji.

Velmi přínosná je naopak kapitola o normách, jimiž se mělo v době moru řídit obyvatelstvo i správní orgány, v níž autorka věnovala velkou pozornost genezi jednotlivých morových řádů. Na rozbor všeobecných ustanovení navázala kapitola o zdravotnické praxi roku 1680 v Praze. Pavla Jirková se zde nezabývala odbornými medicínskými debatami, ale každodenním výkonem preventivních opatření a péče o nemocné, které samozřejmě narážely na řadu technických limitů a obtíží. Speciální pravidla platila pro pražskou židovskou komunitu, která je předmětem zkoumání předposlední kapitoly. Autorka konstatovala dobové vědomí reálných epidemiologických rizik, která vyplývala z přelidnění ghetta i způsobu obživy židovské minority. Zároveň poukázala i na antisemitismus latentně přítomný například v jazyce nařízení určených Židům.

Zajímavým exkurzem do reálného uplatňování vydaných norem je krátká poslední kapitola, která formou přepisu soudních výslechů ukazuje nezodpovědné chování skupiny žen, které ve spolupráci s židovskými obchodníky prodávaly kontaminované peřiny z vybavení morového lazaretu. Další přínosnou změnu úhlu pohledu i čtenářské

osvěžení přináší odhalení identity původem francouzského lékaře Laurence Arbilleura působícího roku 1680 v Praze, kde však věhlasný odborník s reputací z Londýna i Belgie zřejmě příliš dobrý dojem neudělal.

Kniha Pavly Jirkové českému čtenáři otvírá nové perspektivy bádání o problematice morových nálezů a jednání ohrožených obyvatel. Přináší velké množství podstatných informací, které se jistě stanou předmětem dalšího zkoumání. Přínosem je i zaměření pozornosti na mimopražské lokality, z nichž docházely zprávy o morové nákaze. Slabinou je nedostatečná provázanost s jinými výzkumy, která by přinesla hlubší vhled do zkoumané problematiky, stejně jako opatrná a mnohdy spíše chybnější interpretace. Komplikovaná je také dostupnost knihy, která neprošla klasickou knihkupeckou sítí, ale byla distribuována pouze Odborem archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra.

Markéta Skořepová

Tomáš MALÝ, Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury, Brno, Masarykova univerzita 2019, 325 s., ISBN 978-80-7422-691-5.

Tomáš Malý zpracoval podrobnou analýzu tří barokních korunovacích Madon, jimž se připisovala mimořádná divotvorná moc. Šlo o středověkou dřevěnou sošku Madony ze Svaté Hory u Příbrami, reliéfní vyobrazení Panny Marie s dítětem ze Svatého Kopečku u Olomouce a byzantskou „svatolukášskou“ ikonu, která byla uctívána

v augustiniánském kostele svatého Tomáše v Brně. Tyto Madony byly jedinými vyobrazeními Panny Marie na českém území, jimž se dostalo tak zvané římské korunovace. V rámci speciálního rituálu byly totiž ve třicátých letech 18. století ozdobeny zlatými korunkami poslanými z Vatikánu, respektive hrazenými nadací vatikánské kapituly. Tento akt samozřejmě proběhl v rámci mimořádné barokní slavnosti, kterou autor analyzoval z mnoha pozoruhodných úhlů pohledu.

Dříve než přikročil k výzkumu jednotlivých ceremoniálů, věnoval téměř třetinu své práce historiografické a metodologické reflexi možných přístupů, stejně jako úvahám o významu barokních korunovací různých svatých soch a obrazů. Vyslovil přitom několik podnětných hypotéz i provokativních otázek. Poukázal například na skutečnost, že ke korunovacím zmiňovaných Madon došlo až v době, kdy se náboženské zanícení ve společnosti začínalo otupovat a uctívání těchto divotvorných objektů se zvolna vyčerpávalo. Zamýšlel se nad otázkou, do jaké míry byly římské korunovace vybraných obrazů a soch demonstrací státní moci a oslavou katolických Habsburků. Ačkoliv by se taková interpretace nabízela, dospěl postupně k závěru, že iniciátorem nebyl panovník či jeho dvůr, nýbrž biskupové a řeholní komunity, které usilovaly o posílení svého vlivu. Důsledně analýze i kritice podrobil autor také prameny samotné. Poukázal na jejich specifika a nabídl cenné rady, jak interpretovat popisy slavností, jež hýřily superlativy, afektovanými obraty a celkově se snažily čtenáře ohromit.

Ve druhé části práce, v níž shrnul výsledky vlastního výzkumu, Tomáš Malý nejprve popsal průběh jednotlivých korunovací. Přitom se zaměřil na konkrétní údaje o tom, kolik dní slavnost trvala, z jakých klíčových částí se skládala a které významné osobnosti se do ní zapojily. Následně se soustředil na prostor, v němž se oslavy konaly. V případě Madon ze Svaté Hory a Svatého Kopečku poukázal na úzký vztah mezi posvátnou horou a městem, jenž měl patrně hluboké kořeny a byl zdůrazňován i ve vlivných kázáních. U Brna opět podtrhl důležitý fakt, že trasa procesí vypovídá mnohé o centrech moci ve městě a jejich vzájemných vztazích v době korunovace. Problematikou rozdělení moci se dále zabýval v kapitole věnované reprezentaci sociální struktury. Rekonstruoval, v jakém pořadí kráčely v jednotlivých procesích různé skupiny obyvatelstva, a přesvědčivě doložil, že pořadí v průvodech mělo pro účastníky velký význam. V Brně totiž došlo k ostrému konfliktu, když byli měšťané odsunuti z původně dohodnuté pozice a louče v prostoru blízkému obrazu nesli místo nich dvorští a zemští úředníci spolu se šlechtici spřízněnými s biskupem. Na tomto i dalších obdobných sporech autor přesvědčivě demonstroval, jak se při plánování slavnostních průvodů projevovaly mocenské vztahy a jejich změny, když byla určitá, do té doby významná skupina odsunuta a naopak jiná vyzdvížena. Týkalo se to i jednotlivých osob, kupříkladu v Brně převora augustiniánů Ondřeje Zirkla, jemuž se v rámci korunovace divotvorné sošky podařilo výjimečným způsobem

zdůraznit své zásluhy a upevnit paměť na svou osobu.

V dalších kapitolách se autor zaměřil na duchovní a liturgický význam celé akce. Nejprve analyzoval ritus, podle něhož byly sledované Madony korunovány. Vysvětloval význam jednotlivých částí a klíčových modliteb. Přitom konstatoval, že obřad plně souzněl s tridentským pojetím vztahu Panny Marie k Bohu a představoval Marii především jako Bohorodičku, která se může za věřící významně přimlouvat. Zatímco tato zjištění nebyla nijak překvapivá, podstatně zajímavější byl jeho výzkum věnovaný zpovědím a biřmování. Tomáš Malý se totiž zastavil u sdělení, že se například na Svaté Hoře v rámci osmidenních oslav vyzpovídalo více než 15 000 osob a svátost biřmování byla udělena 5 748 čekatelům. Oběma svátostem se věnoval podrobněji a snažil se zjistit, jaký význam a dosah v dané době měly. Poukázal přitom na fakt, že svátost biřmování rozhodně nebyla na počátku 18. století udělována plošně a nepředstavovala žádný přechod od dětství k dospělosti, jak je v současnosti někdy interpretována, nýbrž šlo o prestižní rituál, potvrzující, že se příjemce plně zapojil do boje za katolickou víru. Velké množství osob přijímajících biřmování při korunovacích divotvorných Madon tedy jistě nezůstalo bez vlivu na další duchovní vývoj společnosti. Od biřmování a zpovědí, jež byla mnoha účastníky zřejmě hluboce prožívána, přešel autor k dalším částem oslav, jež rovněž pracovaly s emocemi. Soustředil se na zmínky o tom, jak věřící projevovali svou zbožnost, i na kázání, která jimi měla

pohnout. Přesvědčivě doložil rozpor mezi věroučně bezchybným provedením rituálního obřadu samotného a mezi doprovodnými kázáními a tisky, v nichž se socha či obraz Panny Marie do značné míry proměňovala v „živoucí“ objekt schopný ronit slzy, měnit výraz tváře, kárat hříšníky či odvracet pohromy, a jako takový byl také věřícími uctíván.

V závěrečné části se Tomáš Malý snažil vyložit, jak jeho poznatky zapadají do obrazu barokní kultury, jež vytvořili jeho předchůdci. Vyzdvihl zvláště práce Josefa Války a Zdeňka Kalisty i zahraničních badatelů vedených Johanem Huizingou. Celkově dospěl k závěru, že podle jeho výzkumu nebyly korunovace mariánských obrazů působivým divadlem, jež by na chvíli útěšně zastíralo krutou realitu běžného života. Považoval je naopak za soubor událostí, jež baroknímu člověku ukazovaly jeho „reálné“ místo ve zdánlivě jasně a harmonicky uspořádané společnosti a tím mu poskytovaly pocit jistoty. Současně však přiznával, že barokní obřady s teatrálností intenzivně pracovaly.

Celkově představuje práce Tomáše Malého významný počín, neboť její autor pronikl za popisnost některých pramenů a skutečně odborně analyzoval mimořádné mariánské oslavy, k nimž došlo v první polovině 17. století. Dotýkal se přitom nejen historických, nýbrž i teologických a psychologických aspektů zmiňovaných slavností a ukázal, jaké možnosti se otevírají, když historik rozšíří svůj výzkum o práci s mapami, freskami, upomínkovými tisky i cennými liturgickými předměty.

Kateřina Pražáková

**Konstantin Dimitrievič BUGROV –
Michail Alexandrovič KISELEV,
Естественное право и добродетель.
Интеграция европейского влияния в
российскую политическую культуру
XVIII. века,** Ekaterinburg, Izdatelstvo
uralskogo universiteta, 2016, 450 s., ISBN
978-5-7996-1980-0.

Předkládaná práce dvou autorů z Ural-
ské univerzity v Jekatěrinburku je pojata
jako příspěvek k západním evropským
vlivům v Rusku 18. století. Jejím tématem
je recepcce teorií sekulárního přirozené-
ho práva. Na rozdíl od učebnic právních
dějin však tento myšlenkový směr vnímají
jako součást politického myšlení a nikoliv
právní teorie. Z toho vyplývají i některé
odlišnosti. Zatímco učebnice právních
dějin obvykle postupují od recepcce teorií
německých právníků k Desnickému,
jehož považují za první projev historické
školy, Kiselev s Bugrovem vidí vyvrcholení
v přechodu od právních teorií k diskur-
zu o panovníkových ctnostech, jelikož
v podmínkách ruského despotismu skýtala
panovníkova správná výchova jedinou
záruku spravedlivé vlády. Jde jim spíše
o proměny politického jazyka než o řešení
právních problémů.

Široce založená práce tak navazuje
na klasické, avšak zapomenuté výzkumy
liberálních historiků 19. století, jako byl
Vasilij Valirjevič Sipovskij (1872–1930),
který žil dočasně v pražském exilu, anebo
Alexandr Sergejevič Lappo-Danilevskij
(1863–1919), autor úctyhodné syntézy
ruského politického myšlení 18. století.
I prameny k tématu se dodnes čerpají

z klasických materiálových prací Pio-
tra Pekarského o dějinách akademie
věd a Grigorije Samuiloviče Feldštejna
o hlavních proudech ruského právního
myšlení. Bibliografie knihy ukazuje, že
téma přirozeného práva bylo sporadicky
diskutováno i v době komunismu, protože
v padesátých letech vyšel např. ruský pře-
klad Grotiových *De jure belli ac pacis* a také
byla publikována práce Vladimira Emanu-
iloviče Grabara o ruských teoriích meziná-
rodního práva od 17. století do roku 1917.
V osmdesátých letech pak Oleg Antonovič
Omelčenko začal publikovat práce o zá-
konodárství v Rusku 18. století, v čemž
pak pokračoval i po pádu Svazu sovětských
socialistických republik. Skutečný průlom
však přišel po roce 1990, kdy byly vydány
reprinty klasiků 19. století a začaly vychá-
zet i edice ruských prací z dob osvětenství.
Pak nastala delší odmlka, kterou přerušila
až tato recenzovaná kniha zásadního vý-
znamu. Mezitím byla řada dobových textů
i edic zpřístupněna na ruském internetu.
Autoři však zřejmě neznají německou
práci Michaela Silnického *Geschichte des
gelehrten Rechts in Russland* z roku 1997,
která přinesla poněkud skeptický pohled
na ruské učené prostředí. Hodnota Silnické-
ho práce je ale snížena tím, že svůj bada-
telský úkol omezil na nalezení německého
vzoru, ze kterého ten který ruský učenec
údajně opisoval. Rozbor zkoumaných textů
prakticky neprováděl. Jako zák Diethelma
Klippela se ovšem mohl opřít o prvotřídní
znalosti německého přirozeného práva.

Práce Kiseleva a Bugrova neusiluje
o poznání právních teorií, nýbrž o volnější
poznání politického myšlení. V centru

jejich pozornosti stojí přechod od křesťansky zbarveného přirozeného práva k sekulárnímu přirozenému právu. Zatímco nábožensky chápané přirozené právo mělo pocházet z prostředí domácí pravoslavné církve, sekulární proud měl být importován ze Západu. Za představitele křesťanského pojetí pokládají i Feofana Prokopoviče, autora knihy *Правда воли монаршей* (1722), která měla obhájit právo panovníka určit si nástupce bez ohledu na práva prvorozeného syna. Kiselev, jenž je autorem tří ze čtyř kapitol, pečlivě ověřuje všechny informace o překladech západní literatury, které měl podle tradice nařídít Petr Veliký. Dokazuje, že car se ve skutečnosti zajímal jen o praktické příručky a zákony, nikoli o teoretickou literaturu. Prvotní podněty k překladům teorie vzešly od guvernéra Ukrajiny Dimitrije M. Golicyna, který překládáním pověřil duchovní z kyjevsko-mohylevské pravoslavné akademie. Petr Veliký nařídil překlad Pufendorfova *De officio hominis et civis* až na sklonku své vlády. Kiselev se příliš nezdržuje s pracemi německých vyučujících na petěrburské akademii věd a v Suchoputenské akademii kadetů (o nich blíže s. 121–133); místo toho zaměřuje pozornost na ohlasy přirozeného práva v dílech ruských literátů, jako byl Antioch Canteмир a Vasilij Nikitič Tatišev (s. 172–175, 186–188). Zatímco právně historická literatura obvykle považuje za prvního ruského autora, který psal o sekulárním přirozeném právu, Zolotnického (objevuje se okrajově až na s. 212), Kiselev zcela neobvykle dokládá, že o přirozeném právu psal již Tatišev ve svých pedagogických

úvahách a v rukopisných *Dějínách Ruska od nejstarších dob*, jež vycházely až po-smrtně od roku 1768. Mezi překlady řadí Kiselev i díla kameralistů, včetně Josefa Sonnenfelse (s. 50).

Hlavní pozornost ale Kiselev věnuje německému právníkovi Frédéricovi Henrimu Strube de Piermont, který působil v ruské diplomacii a v letech 1738–1757 byl činný na Imperiální akademii věd. Strube byl výstřední senzualistický myslitel, který ve svém spisu *Ebauche des lois naturelles* (1744) vytvořil teorii bezzákonné živočišné spravedlnosti, založené na pocitech sebelásky a nenávisti. Jeho francouzsky psané práce byly vnímány na Západě jako skandál, ale v Rusku zřejmě nevadily. Kiselev pečlivě přezkoumal archivní prameny k jeho tvorbě, ale nevěnoval pozornost západním recenzím na Strubeho tvorbu, ani jeho vlivu na Diderotovu encyklopedii. Hlavní pozornost stáčí ke Strubeho polemice s Montesquieuovým obrazem Ruska. Kiseleva zajímá hlavně otázka „fundamentálních zákonů“. Ukazuje Strubeho jako apologeta, který odmítal kritiku Ruska a snažil se dokázat, že Rusko není despotie. Přitom obhajoval nevolnictví.

Kiselev nepouští ze zřetele ani praktické uplatnění přirozeného práva v zákonodárství. Tuto otázku sleduje už v souvislosti s pokusem „verchovníků“, tedy členů *Tajného verchovného sověta*, nastolit v roce 1730 omezenou monarchii. Kiselev dokládá, že jeden z verchovníků, Golicyn, jevil zájem o Lockovu teorii společenské smlouvy (s. 194). Ve své četbě Pufendorfa si podtrhával právě takové pasáže. Jinak však i Kiselev připouští, že všichni

další ruští stoupenci přirozeného práva dávali přednost despocii (samoděržaví). Na tyto snahy o moderní zákonodárství, které začaly už za Petra Velikého, navázal i Strube, když se v roce 1754 stal členem nové zákonodárné komise. Na Strubem Kiselev také ukazuje hranice pokusů omezit panovnickou moc ohledy na přirozené zákony. Sekularizace práva dosáhla vrcholu v požadavku rovnosti a neodcizitelných práv (s. 165). Otázka hranic panovnické moci zajímá autory i v souvislosti s Tatiščevem (s. 193). Kiselev a po něm Bugrov tedy přecházejí k otázce panovnických ctností, jelikož právní zásady logicky nemohly omezovat panovníka, který zákony sám vydával. V této souvislosti je zajímavá panegyrika Philippa Diltheye (s. 203–204) i úvahy překladatele Vasilije Kiriloviče Tredjakova (s. 205).

Ctnostem panovníka se věnuje v poslední kapitole Bugrov. Vychází přitom z Montesquieuovy typologie vlád a jeho názorů na fundamentální práva jako brzdy despotismu. Bugrov se dokonce domnívá, že by ruští historici měli opustit výzkum konstitučních dějin 18. století, protože se za tím skrývají stejně jen různé nerealizované projekty. Místo toho by měli zkoumat politický diskurz, tedy jazyk. Ve své kapitole proto předkládá vlastně jen sled názorů jednotlivých myslitelů. Mezi nimi je znovu Frédéric Henri Strube de Piermont a jeho *Lettres russiennes* (1760), v nichž Rusko omlouval, a poté ruští myslitelé Nikita Ivanovič Panin a Michail Michailovič Ščerbatov. Oba byli k povaze ruského státu kritičtější než cizinec Strube.

Ke knize patří rozsáhlá příloha s edicí významných textů politického myšlení, zejména úvody k překladům, eseje Strubeho de Piermont a dalších (s. 276–417). Cenný je zejména prvně publikovaný úryvek z Strubeho nevydané příručky k ruským zákonům (Краткое руководство к Российским правам) z roku 1755 (s. 321–341).

Práce ruských historiků je založena na pečlivém přezkoumání všech známých pramenů k tématu, přináší tedy nová spolehlivá hodnocení a významně rozšiřuje rejstřík ruských myslitelů 18. století. Jedná se o zásadní syntézu k dějinám politického myšlení ruského osvícenství.

Ivo Cerman

Dale K. VAN KLEY, Reform Catholicism and the International Suppression of the Jesuits in Enlightenment Europe, New Haven–London, Yale University Press 2018, 370 s., ISBN 978-0-300-22846-5.

Americký historik Dale van Kley charakterizoval sám sebe jako frustrovaného historika reformace, který byl přinucen věnovat se dějinám francouzské revoluce. Z toho základu vznikla kdysi jeho teze o jejích náboženských kořenech. V původní formulaci své myšlenky se soustředil na efekty potlačeného kalvinismu a zápas jansenistů s jezuity. Obojí spojil v klasické knize *The Religious Origins of the French Revolution: From Calvin to the Civil Constitution 1560–1791* z roku 1996. Recenzovaná kniha je nová zejména v tom, že francouzský příběh zasazuje

do mezinárodního komparativního kontextu. Autor člení svůj výklad do šesti kapitol, z nichž první vysvětluje pojmy a druhá přehlíží vývoj antijezuitismu již od 16. století. Třetí až pátá kapitola sleduje rušení jezuitů v Portugalsku a bourbonských královstvích ve Francii, Španělsku, Neapolsku a Parmě. Poté následuje stručně vylíčení habsburské monarchie a nakonec výklad o historii nábožensky motivované revoluce, která mohla vypuknout roku 1771, ale nenastala.

Autor v podstatě zastává tezi, že francouzská revoluce byla jakousi reakcí patriotických sil „národa“ proti jezuitskému řádu, u kterých zdůrazňuje pozitivní pohled na svobodu lidské vůle (molinismus), na lidskou přirozenost. Jejich protivníci jansenisté jsou naopak představitelé morálního rigorismu, lidské pasivity, kteří se pod tlakem kampaně, kterou proti nim vedli francouzští kněží a králové obrátili k patriotickým argumentům a podnítili nepřátelství proti jezuitům. Van Kley přitom vidí jansenisty jako původní francouzské hnutí, jeho belgické kořeny považuje za jaksi nepravdivé. Domácí počátky vidí v „protojansenistických“ názorech z doby před Corneliem Jansenem (Pierre Berulle, Saint-Cyran, Antoine Arnauld starší) a zejména u právníka Edmonda Richera, který hájil galikánské svobody. Zejména nově zdůrazňuje roli jansenistických novin *Nouvelles ecclésiastiques* v jejich kampani proti jezuitům.

Výklad se odehrává v kontextu osvícenství, jež van Kley definuje neobvykle jako „projekt za obnovu práv občanské společnosti [...] a zhodnocení práv kritického

lidského rozumu, který se projevil v objevech v geografii, přírodní filozofii a pokračujících objevech ve znalosti minulosti“ (s. 18). Katolické osvětenství pak mělo usilovat o „rehabilitaci lidské přirozenosti“ (s. 46 a 119). V tomto ohledu vidí van Kley jezuitu jako průkopníky této rehabilitace, není ani slepý ke skutečnosti, že empirickou zásadu o tom, že co není ve smyslech, není v mysli, prohlašoval původně již Aristoteles a pak teprve John Locke (s. 48). Uvážíme-li, že ji mezitím zavrhl Descartes a že schopnosti lidského rozumu zdůrazňovali pozdně středověcí scholastici, zpochybňuje to poněkud představy o pokroku od tmářského středověku k empirické vědě osvícenství. Úlohu přirozeného práva vidí van Kley v kano-nistických tezích, zejména v tezi François Richera z roku 1766 o tom, že církev má jen duchovní autoritu, která je s národem spojená smlouvou na základě přirozeného práva, a nedává tudíž církvi žádné donucovací pravomoci. Nelze se zbavit dojmu, že v této knize míní „richerismem“ názory tohoto Richera. Takto pojaté církevní přirozené právo mělo také ospravedlnit toleranci.

Přínosná je část o genezi antijezuitismu. Zatímco výklad Ivany Čornejové, která toto téma zpracovala v české historiografii, líčí antijezuitismus jako produkt osvícenského racionalismu, van Kley začíná již v 16. století. Za základ považuje podvržené stanovy jezuitů *Monita secreta* z roku 1615 vydané Polákem Hieronymem Zahorowskim. Dalším zdrojem byly atentáty konce 16. století, jež měly být schvalovány jezuitskou laxní morálkou, nebo dokonce motivovány

jezuitu (Juan de Mariana, Robert Bellarmin). Pro Francii byl klíčový neúspěšný atentát na Jindřicha IV. z roku 1594, který měl motivovat svým kázáním Jacques Comolot, jenž prý volal po „novém Ehadovi“. Podobným případem měl být pokus o atentát na anglického krále Karla II. roku 1679, po němž bylo popraveno pět jezuitů. Van Kley dále zdařile odkrývá odlišnosti mezi přísným postupem jezuitů v Mexiku, kde měli za sebou politickou sílu, a mírumilovnou taktikou, kterou uplatňovali v Číně, kde za sebou politickou moc neměli. Velkou roli připisuje biskupovi z Los Angeles Palafoxovi, který se proti jezuitům bránil sérií veřejných dopisů, v nichž odhalil i prohřešky, kterých se dopouštěli v Mexiku i na Dálném východě. Jejich mírumilovná přesvědčovací taktika uplatňovaná v Číně byla totiž založena na ústupcích vůči pohanským konfuciánským rituálům. Van Kley zdařile rozebírá čínské pojmy a jejich nechtěné konotace. Jejich praktiky byly však v Evropě odhaleny a po Palafoxových dopisech veřejně kritizovány v dílu Dominga Fernandéze Navaretta (1676) a ve vícedílné knize *Morale pratique* od Antoina Arnaulda (okolo 1690). Sami jezuité se dopustili teologických chyb v některých pracích vydaných v Evropě (např. Le Comte, Tournon). Van Kley poukazuje i na rozpor v postoji papeže Klimenta XI., který se v této kauze postavil proti jezuitům, ale zároveň podpořil jezuitu v jejich postoji proti jansenistům. Podobného druhu byla pak polemika o ústupcích vůči indickým brahmínům, kterou vedl kapucín abbé Platel v době papeže Benedikta XIV. okolo roku 1744.

Jelikož s bulou *Unigenitus* z roku 1714 se jansenisté ve Francii dostali pod tlak, chytily se jejich noviny *Nouvelles écclésiastiques* těchto rozporů a zahájily proti jezuitům kampaň zaměřenou na jejich ústupky na Dálném východě. Pak se jansenisté zaměřili na další teologické odchylky, například údajnou záměnu lásky k bližnímu za strach z Boha, laxní etiku, probabilismus či pelagianismus. Damienův atentát na Ludvíka XV. v roce 1757 oživil i obvinění ze schvalování regicidy. Hlavní roli měla hrát historie jezuitů od abbé Le Paigea z roku 1761, kterou doplnil též autor se svými italskými spolupracovníky v dokumentu zvaném *Aspicientes* z roku 1758, jenž měl být již návrhem buly o zrušení jezuitského řádu a obsahově opakoval jansenistické teze. Předčasná smrt papeže Benedikta XIV. plán zmařila, stal se ale základem pro vyhnání jezuitů z Francie v roce 1764. Při něm Le Paige a spol. využili hlavně obvinění, že jezuitský řád má despotickou vnitřní strukturu a že jeho činnost ve Francii je nelegální. Údajně nebyli ve Francii nikdy schváleni jako řád, ale jen jako jedna škola.

Van Kley se domnívá, že Francie byla pro mezinárodní tažení proti jezuitům klíčová. Bez Francie by vyhnání z jiných zemí bylo jen dočasným neúspěchem, proto klade Francii na první místo, i když byli jezuité vyhnáni nejprve z Portugalska (1759) a pak ze Španělska (1767). Francie byla prý výjimečná i tím, že tam akci prosadilo veřejné mínění a tím se údajně oslabil absolutismus. V obou iberských zemích vidí van Kley vliv Francie. V Portugalsku měl Pereira de Figueiredo

postavit církevní politiku na imitaci galikanismu, ve Španělsku měl Campomanes chtít omezit rozsah nezdaněného církevního majetku a podpořit světské kněze proti jezuitům. Jako záminku pak vzal případ francouzských jezuitů, kteří odmítli přísahu věrnosti. K tomu se přidalo obvinění, že podněcovali povstání, které vypuklo v Madridu roku 1766. V obou iberských zemích vadila obvinění, že jezuité byli zodpovědní za povstání indiánů v Jižní Americe. V Portugalsku pak mělo markýzi de Pombal vadit, že jezuité kritizují jeho politiku monopolů. Na rozdíl od Francie v obou zemích chyběl „vznešenější“ teologický důvod k vyhnání jezuitů. Ve zrušení jezuitů jako řádu roku 1773 brevem *Dominus ac redemptor noster* hrálo roli i obvinění, že jezuité rozšiřují rozkol mezi katolíky.

Ve vykladu o rušení jezuitů v habsburské monarchii a Toskánsku van Kley zdůrazňuje obecnou tezi, že „reformní katolicismus směřoval k nacionalizaci katolických církví“ (s. 253). Tomu měli zřejmě jezuité bránit. Autor přitom nebere v potaz jezuitskou péči o domácí jazyky. V kapitole o Francii říká, že domácí jazyky zanedbávali, avšak ignoruje, že v Čechách jezuité vydávali ve *Svatováclavském dědictví* své vlastní české knihy i překlad bible. Představu o tom, že i v habsburské monarchii vycházela politika z jansenismu, zakládá van Kley na tradiční historiografii. Můžeme k tomu doplnit u nás málo známou knihu Petera Herrscheho *Der Spätjansenismus in Österreich* z roku 1977. Tyto výklady by si však zasloužily hlubší výzkum obsahu josefínské teologie.

Komparativní syntéza van Kleye nabízí přínosné zdůraznění teologických argumentů, zejména „rehabilitaci lidské přirozenosti“, která však byla střídavě zavrhována a rehabilitována z různých stran. Přínosný je i pokus o rekonstrukci neosvícenské katolické internacionály, v níž podobně jako kdysi Darrin McMahon zdůrazňuje význam Francie. I zde by ovšem bylo třeba vícestranné analýzy.

Ivo Cerman

Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Protoindustriální společnost. Populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století, Pardubice, Univerzita Pardubice 2019, 393 s., ISBN 978-80-7560-261-9.

Publikace je výsledkem dlouhodobého badatelského zájmu autorky, který se zaměřuje na venkovskou společnost v 18. a první polovině 19. století, tedy na období hlubokých společenských změn. Obsah vychází z disertační práce, která vznikala pod vedením Eduarda Maura a roku 2017 byla úspěšně obhájena na Ústavu historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice. Úvod, který svědčí o hlubokých znalostech odborné literatury, čtenářům poskytuje přehled o výzkumech struktury historické rodiny v evropském kontextu i vývoji obyvatelstva z pohledu české historiografie posledních padesáti let. Na začátku knihy byl přiblížen metodologický koncept protoindustrializace, jak jej postupně utvářeli zahraniční i čeští historici. Nechybí charakteristika použitých pramenů,

kteří vznikly z potřeby církve (matriky, status animarum), vrchností (pozemkové knihy, urbáře, soupisy poddaných) a státu (katastry). Na jejich základě byl v rozmezí let 1700 až 1849 osvětlován populační vývoj i majetkoprávní praxe v zkoumané protoindustriální oblasti severovýchodních Čech. Životní osudy obyvatel obce Stružinec u Lomnice nad Popelkou byly přiblíženy s pomocí archivních pramenů, které umožnily postihnout život konkrétních osob a také poodhalit dlouhodobé společenské procesy.

V knize se vzájemně propojují historicko-demografické výzkumy s bádáním v oblasti dějin rodiny, uplatňování dědického práva i okolností prodeje poddanských nemovitostí. V rámci přípravy knihy nalezla uplatnění velmi pracná a časově náročná metoda rekonstrukce rodin, při níž bylo vytvořeno 782 rodinných listů, na jejichž základě autorka provedla podrobnou analýzu populačního chování v průběhu let 1700–1849. Vzájemné propojení kvantitativního a kvalitativního přístupu se stalo jedním ze základních východisek systematického výzkumu. Studium demografického chování autorka prováděla s přihlédnutím k příbuzenským vazbám i v návaznosti na uskutečňování majetkového transferu. Na uvedené jevy přitom nenahlížela izolovaně, ale v souvislosti s ekonomickými aktivitami obyvatel zkoumaného protoindustriálního mikroregionu. Publikace zároveň obsahuje velké množství pozoruhodných demografických postřehů a zajímavých zjištění z oblasti rodinných vztahů.

Primární demografický výzkum se zaměřil na studium sňatečnosti. Snoubenci

při něm byli zkoumáni především z hlediska sňatkového věku, rodinného stavu a společenského postavení. Zvláštní pozornost byla také věnována problematice délky trvání manželství, okolnostem ovdovění a možnosti opětovného vstupu do manželského svazku. Současně byl ve vesnickém prostředí potvrzen velmi omezený rozsah sňatkových migrací (do deseti kilometrů). V přímé návaznosti na problematiku manželství byla analyzována plodnost z hlediska sňatkového věku a délky trvání manželství. Opomenuto nezůstalo prodlužování mezipородních intervalů související s vyšším věkem matky, přičemž mimořádně pozornosti se dočkal prvoporodní interval. V přímé návaznosti na uvedenou problematiku autorka zkoumala také věk matky při posledním porodu. Prezentované výsledky demografického výzkumu se staly odrazovým můstkem pro zodpovězení otázek ohledně velikosti rodiny, zvláště počtu dětí a reprodukčního chování.

Specifika protoindustriálních oblastí byla dokládána také na příkladu mortality. Pozornost se zde zaměřila hlavně na příčiny úmrtí a skladbu zemřelých osob z hlediska jejich pohlaví a věku. Obraz demografického vývoje zkoumané lokality doplnila samostatně zkoumaná kojenecká úmrtnost. Stranou badatelského zájmu nezůstala ani problematika nemanželských dětí. Autorka zde na rozdíl od ostatních historiků posuzovala, zda mimomanželské těhotenství mohlo mít dopad také na další členy rodiny. Na konkrétních příkladech sester se jí podařilo prokázat častý výskyt svobodných matek.

Druhá část knihy se věnuje problematice majetkového transferu, především způsobu a konkrétním okolnostem, za kterých byl ve vztahu k sociálnímu postavení zúčastněných osob předáván rodinný nemovitý majetek. Změna hospodáře byla zjišťována s ohledem k věku nabyvatele a původního majitele usedlosti, pozornost se soustředila i na délku hospodaření. Autorka se zaměřila na problematiku načasování předání usedlosti, zvláště výběr dědice, věk hospodářů při transferu otcovské usedlosti, souvislost mezi převzetím usedlosti a vstupem do manželského svazku. Stranou jejího badatelského zájmu však nezůstal ani výměnek, tedy hmotné zajištění důstojného dožití předchozí generace držitelů. V kontextu majetkového transferu zkoumala také institut prozatímního hospodáře, a to včetně případů, kdy v čele poddanské usedlosti dočasně stanula ovdovělá žena.

Recenzovaná publikace je velmi přínosná, neboť doplňuje poznatky z oblasti historické demografie, sociálních dějin venkova a sociálních aspektů procesu protoindustrializace. V souvislosti s ním se podařilo prokázat posun ve společenské skladbě obyvatel Stružince. Počátkem 18. století v této vsi převažovali sedláci a chalupníci, kteří vlastnili dostatek půdy, jež mohla uživit všechny rodinné příslušníky. První polovina 19. století však s sebou přinesla změnu sociální struktury obyvatel vesnice a nejpočetnější vrstvou se zde stali domkáři vlastníci přes polovinu místních nemovitostí. Většina z nich se živila tkalcovstvím, přičemž zvýšené nároky na počty pracovních sil se odrážely

ve zvýšeném zastoupení rodin, ve kterých se narodilo minimálně osm dětí. Nekontrolovatelná plodnost zde koresponduje s životním stylem a pracovním nasazením osob, které budoucí perspektivu nacházely v domácké textilní výrobě.

Josef Grulich